

ГЕНЕЗИС ПСИХОЛОГІЧНОГО РОМАНУ ДЛЯ ДІТЕЙ У НІМЕЦЬКОМОВНІЙ РЕАЛІСТИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

У статті розглянуто вплив соціально-економічних процесів у Федеративній республіці Німеччина 60-70-х років ХХ ст. на розвиток німецькомовного реалістичного роману. Показано вплив трансформацій освітньої парадигми на переоцінку ролі літератури для дітей. Висвітлено основні функції та класифікацію реалістичного німецькомовного роману для дітей і визначено місце його основної складової – психологічного роману в німецькомовній літературі для дітей.

Ключові слова: анти-авторитарне виховання, реалістичний роман для дітей, психологічний роман для дітей.

В статье рассматривается влияние социально-экономических процессов Федеративной Республики Германии 60-70-х годов ХХ века на развитие немецкоязычного реалистического романа. Показано влияние трансформаций парадигмы образования на переоценку роли детской литературы. Описаны основные функции и подана классификация детского немецкоязычного реалистического романа, определено место его главной составляющей – психологического романа в немецкоязычной детской литературе.

Ключевые слова: анти-авторитарное воспитание, детский реалистический роман, детский психологический роман.

This contribution describes influence of social-economy processes that had been in FRG of 60s – 70s of the 20th century, on German realistic novel for children. The article shows influence of transformation of education paradigm on rethinking of role child's literature. The main function and classification German novel for children are described and the role its main part – psychological child's novel in German child's literature.

Key words: 'anti-authoritarian' education, realistic novel for children, psychological novel for children.

Останні десятиріччя ХХ століття відзначаються зміною культурно-історичної парадигми, трансформацією соціальної свідомості та появою проблеми ідентичності. Саме в цей період відбувається різкий прогрес в технічному розвитку, перерозподіл пріоритетів та осмислення наслідків жажливих подій I половини ХХ ст. для всієї планети. Все це має відображення не лише в літературі «для дорослих», але й в літературі для дітей.

Метою даної статті є дослідити місце та причини виникнення німецького психологічного роману для дітей в німецькомовній літературі для дітей як підвиду реалістичного роману для дітей. При цьому планується звернути увагу на соціальне тло цього часу, висвітлити напрямки розвитку реалістичного роману для дітей цього періоду та визначити місце психологічного роману для дітей у даний проміжок часу.

Варто зазначити, що поняття «дитяча література» (німецькою мовою „Kinder- und Jugendliteratur“, що дослівно можна перекласти як «дитяча та підліткова література») в німецькому літературознавстві є збірним. Під ним розуміють «літературу для дітей та юнацтва»,

«літературу про дітей та юнацтво» і літературу, створену дітьми та юнацтвом відповідно.

На теренах України прослідковується термінологічне розмежування цих понять. Дане питання висвітлене в працях сучасних дослідниць (У. С. Гнідець [див.: 1], В. В. Кизилова [див.: 2], О. Папуша [див.: 3]). Слід зауважити, що існує ще й література для юнацтва, але оскільки в цій статті йтиме мова про літературу, розраховану для дітей віком до 12 років, то розглядатиметься лише термін «література для дітей», під яким розуміється створена дорослими література для дітей.

Переломним моментом у розвитку сучасної німецькомовної літератури для дітей багато дослідників (Х.-Х. Еверс [див.: 8], В. Штеффенс [див.: 12] та інші) вважають 60-ті роки минулого століття. Слід зауважити, що події цього часу мали величезний вплив не лише на розвиток різноманітних форм та жанрів, введення нових тем, але й повністю змінили ставлення дорослих до дітей.

Причини цього варто шукати в соціально-політичних подіях того періоду. Після жажливих руйнувань Другої

Світової війни, що їх пережила Німеччина, приходить період зростання економіки – так зване «німецьке економічне диво», яким знаменуються 50-ті та частина 60-х років ХХ ст., покращується добробут населення, зростають матеріальні статки. Але вже у кінці 60-х починається економічна криза і як наслідок – протести та страйки по всьому світу, Німеччина не є винятком. Після візиту шаха Ірану Мохаммеда Резаа Пехлеві до західного Берліну та вбивства студента Бенно Онезорга починаються активні страйки молоді, під впливом студентських протестів у Сорбоні відбуваються заворушення студентів у Берліні. А такі світові події як в'єтнамська війна, культурна революція в Китаї призводять до переосмислення подій останніх десятиріч, підведення певних підсумків, змін у світогляді та світосприйнятті.

Слід зазначити, що протести в Німеччині набули не лише політичного спрямування, вони також стосувалися сфери освіти, а саме порушувалося питання авторитарності (Autorität) та антиавторитарності (Antiautorität) у процесі виховання молодого покоління [6, с. 217]. На думку деяких дослідників (наприклад, Гільхер – Холтей [див.: 9]) це й відрізняло Німеччину від інших країн Європи того часу. Як результат, відбулося переосмислення у ставленні до дитини, почали приділяти більше уваги сфері освіти. Замість звичайних дитячих садків з'являються так звані «Kinderladen» (дослівно: дитячі крамниці (назва походить від типу використовуваного приміщення, оскільки організували їх у тодішніх приміщеннях для магазинів). Вони зазвичай відкривалися з ініціативи батьків і в них одночасно могли перебувати від 13 до 19 дітей. Ці дошкільні заклади відрізнялися тим, що практикували антиавторитарну модель навчання. Перші заклади з'явилися в 1968 році в Берліні (засновниця Хельке Зандер (Helke Sander)) та у Франкфурті (заснувала Моніка Зайферт (Monika Seifert)) [5, с. 238]. Обидві жінки були представницями Німецької Соціалістичної спілки студентів (Sozialistischer Deutscher Studentenbund (SDS)) і мали активну громадську позицію. Саме тому рух німецьких феміністок тісно пов'язують із рухом Kinderladen.

Анти-авторитарна модель виховання була спрямована на виховання нового покоління, тому орієнтувалася не на бюргерський ідеал покірної та добре вихованої дитини, а на цілісну особистість – незалежну, критико спроможну, раціональну, вільну з власними ідеалами.

Цей час знаменувався також впливом різних медіа: з'явилися телепередачі, спрямовані на ранній розвиток дитини, які поєднували в собі розважальну функцію та дидактичну. Першим був запозичений з Америки навчальний серіал «Sesame Street» (у Німеччині під назвою «Sesamstraße»), потім з'явилася і «Телепередача з мишкою» („Die Sendung mit der Maus“), обидві були спрямовані на дітей-дошкільнят і учнів молодшої школи. Газета «Гра та навчання» («Spielen und Lernen») підсилила інтерес до навчання, кількість пропозицій з використанням різних медіа для освіти радикально збільшується. Не останню роль відіграв також процес технологізації, регламентування та диференціювання завдань.

Це дало поштовх до змін у сфері освіти. Міністр Георг Піхт (George Picht) об'єднав партії під гаслом «Відправляйте своїх дітей на довше в країні школи» («Schickt eure Kinder länger auf bessere Schule!»). Принципи антиавторитарного навчання залишили неформальні заклади навчання (Kinderladen) і почали використовуватися в шкільному процесі, що не могло не відобразитися і на літературі для дітей. Ці події поставили перед нею нові завдання, які вимагали негайних дій та рішень. І в першу чергу, великим проривом стало те, що література для дітей та юнацтва з кінця 70-х стала визнаною в німецькій літературній критиці. Передувало цьому в 1978 році вручення премії миру німецьких книговидавців Астрід Ліндгрєн за її творчість; регулярні статті критиків літератури для дітей у тогочасній періодиці, а також включення обраних книг для дітей та юнацтва в шкільну програму. Цей час знаменувався також появою великої кількості німецькомовної літератури для дітей та юнацтва, але вже з новим спрямуванням – з урахуванням потреб тогочасного суспільства. Отже, відбуваються зміни у функціях літератури для дітей та юнацтва.

Традиційна виховна функція, яка раніше була провідною, поступилася місцем так званій «соціальної» і полягає в узагальненні дитячого досвіду, визнає необхідність дитини в розумінні і відповідно готує її до процесу соціалізації. Згідно з завданнями цієї функції, юний читач повинен через книгу знайомитися зі порядком суспільних відносин та вчитися розуміти соціум.

Ще одна функція, яка теж починає претендувати на перше місце – це комунікативна, її завданням є підготовка дитини до сприйняття конфліктної ситуації та ознайомлення зі шляхами її подолання.

Поява цих функцій продиктована в першу чергу новим сприйняттям дитини дорослими. Від тепер вона являється не просто майбутнім дорослим, а є рівноправним членом комунікації, маленька людина, яка активно пізнає світ і є його частиною [7, с. 21].

Починається нова фаза в розвитку літератури для дітей та юнацтва, у якій виокремлюють 2 напрямки [4, с. 20]. Перший є наслідком руху «Kinderladen», і базується на анти-авторитарному вихованні, інший же – на ідеях Руссо про рівність, спрямований на лібералізацію норм та партнерських відносин у різних сферах життя. Ці обидва напрямки єдині в тому, що пропагують власну думку дитини і виступають проти бюргерського виховання.

Після ряду трансформацій з урахуванням потреб суспільства виникає одне спрямування, що об'єднує ці два рухи і призводить до продукування абсолютно нової літератури, яка в першу чергу відрізняється змістом. У літературу для дітей проникають теми, які раніше були для неї табу. В центрі тепер дитина з її переживаннями, внутрішнім світом та проблемами [13, с. 309].

Такі зміни в літературі для дітей стають причиною розмивання границь між літературою для дітей та літературою для дорослих.

Kinder galten nicht mehr als andere Wesen, die in einer eigenen Welt leben. [...] für die keine andere Rechte gelten als für Erwachsenen; deshalb darf es für sie auch keines Tabu mehr geben [10, с. 26]

(Діти не розглядаються більше як інші створіння, які живуть в своєму власному світі [...], для них діють такі ж закони як і для дорослих, тому ніяких табу для них існувати не повинно).

Тобто, тепер не має бути якихось нав'язувань дорослими своєї точки зору чи позиції, діти в змозі самі пізнати і прийняти якусь зі сторін – лише безкомпромісне зображення дійсності як вона є. Так, у кінці 60-х на початку 70-х свою нішу впевнено займає реалістичний роман, який своїми темами та формально досить чітко відрізняється від існуючої тоді літератури для дітей. [16, с. 309] Дослідники літератури цього періоду (Е. Армбрюстер-Гро [див.: 4], В. Штеффенс [див.: 13] та Т. Кройцер [див.: 10]) виокремлюють три підвиди реалістичного роману:

– проблемно-орієнтований роман для дітей з домінантою соціального реалізму;

– комічний сімейний роман для дітей з домінуванням дитячого літературного гумору;

– психологічний роман для дітей з орієнтуванням на психологічний реалізм.

Варто детальніше розглянути ці підвиди реалістичного роману:

А) Проблемно-орієнтований роман для дітей.

Точкою відліку в секундарній літературі вважається збірка Урсули Вольфел «Сірі та зелені поля» (1970) (Ursula Wölfel „Die grauen und die grünen Felder“). Вона безжалісно викриває проблеми дітей з неблагополучних родин, зачіпає проблеми алкоголізму, наркоманії, расизму та бідності в країнах третього світу. Свою позицію вона представила в передмові:

„Diese Geschichten sind wahr, darum sind sie unbequem: Sie erzählen von den Schwierigkeiten der Menschen, miteinander zu leben, und wie Kinder in vielen Ländern diese Schwierigkeiten erfahren. Juanita in Südamerika, Sintajehu in Afrika, Manni, Corinna, Karsten und viele andere bei uns.

Wahre Geschichten haben nicht immer ein gutes Ende. Sie stellen viele Fragen, und jeder soll die Antwort selber finden.

Die Geschichten zeigen eine Welt, die nicht immer gut ist, aber veränderbar.“

«Історії правдиві, саме тому вони незручні: вони розповідають про складнощі людей існувати разом і як діти різних країн пізнають ці труднощі. Юніта з Південної Америки, Сінтаєху з Африки, Манні, Корінна, Карстен та інші у нас.

Правдиві історії не завжди мають щасливу кінцівку. Вони провають багато питань і кожен повинен сам знайти відповідь.

Історії показують світ, який не завжди є добрим, проте мінливим».

Розвиток цього реалістичного напрямку зображення дійсності прослідковується далі в Крістіні Нестлінгер «Рудоволоса Фредеріка» (Die feuegrote Friederike) (1970) та Петера Хертлінга «Це вся родина» (1970). Здається немає жодної теми, яку б не висвітлили у своїх творах письменники:

а) тема фашизму та війни (Крістіна Нестлінгер «Лети, хрущ!» (Maikäfer, flieg!) (1973) та Урсула Фукс «Емма чи неспокійний час» (Ursula Fuchs: Emma oder die unruhige Zeit);

б) невиліковні хвороби, смерть (Е. Доннеллі «Прощай дідусю, сказав я тихо» (Elfie Donnelly: Servus Opa, sagte ich leise) (1976);

в) Старість, конфлікти поколінь (Петер Хертлінг «Бабуся» (Peter Härtling: Oma), 1977);

г) Розлучення батьків (Петер Хертлінг «Тео втікає» (Peter Härtling: Theo haut ab), 1977) та інші.

Таким чином, письменники хочуть показати, що діти теж є безпосередніми учасниками всіх соціальних процесів і ігнорувати цього не варто.

Б) Комічний (забавний) сімейний роман.

Особливістю цього типу творів є те, що поряд з серйозністю буднів, постійно присутні різноманітні елементи комічного. В центрі таких романів звичайно стоїть родина, проте про традиційні ролі мами, тата та дитини тут говорити не варто. Головними представницями цього підвиду романів є Крістіне Нестлінгер та Кірстен Бойє.

Наприклад, у романі Крістіне Нестлінгер «Тата маю я також» („Einen Vater hab ich auch“) зображена життєва ситуація однієї дівчинки, батьки якої розлучені. Фелі – головна героїня – знаходить ряд плюсів того, що її мама і тато не живуть разом і вона може живе з одним із батьків. Ось про своє життя вона й розповідає у веселій формі. Отже, проблема розлучення в цьому романі немає якогось негативного відтінку, а навпаки постулюється як позитивне, крім того цілком нормальне, явище.

В) Психологічний роман для дітей.

У німецькому психологічному романі для дітей висвітлюються кризові та конфліктні ситуації, в яких опиняються діти через розлучення батьків, смерть рідних чи тяжкі хвороби. Зображаючи дитину в кризовій ситуації, письменники відображають її внутрішній стан, мислення, почуття чи дії, які й формують у подальшому особистість.

На становлення цього підвиду реалістичного роману вплинула література для дітей скандинавських країн. Основоположником сучасного психологічного роману для дітей вважається норвезький письменник Тормод Хауген, який у 1975 році написав роман «Нічні птахи» („Die Nachtvögel“), за який він в 1975 році отримав Норвезьку літературну премію, а в 1979 – Німецьку літературну премію. Крім цього, в 1990 році йому було присуджено міжнародну літературну премію ім. Ганса Крістіана Андерса за значні досягнення в галузі літератури для дітей та юнацтва. За словами журі, його роман викликав такий інтерес тому, що автору вдалося висвітити в творі для молодого читача тему страху та процес його подолання. Саме цим його твір і привернув увагу німецьких авторів і відповідно вплинув на їхню творчість (Петер Хетерлінк, Кірстен Бойє, Міпіам Преслер, Гудрун Мебс)

Цей тип роману від інших відрізняє орієнтування на зображення психологічного стану протагоніста [13, с. 310]. Для того, щоб передати внутрішній стан автори почали використовувати різні нарративні засоби – непряму мову, внутрішній діалог, прослідковуються відсилання до потоку свідомості. Також слід відмітити зображення подій доволі короткого проміжку часу, зміна часових форм, розповідь в основному ведеться від першої особи, тобто герой виступає оповідачем

[13, с. 312]. Ще однією особливістю являється відкрита кінцівка.

Бездоганим зразком цього підвиду реалістичного роману критики вважають роман Гудрун Мебс «Недільна дитина» (1982). В творі зображена 9-ти річна дівчинка, яка не знає своїх рідних батьків і скільки себе пам'ятає – проживає в дитячому будинку. Її єдиним другом та порадиником є іграшковий зайчик. Крім неї та Карлі, юнака який заїкається, всі діти в дитячому будинку мають так званих „Sonntagseltern“ (батьків, які беруть дітей до себе лише на вихідні). Але згодом і для недільної дитини знаходиться «мама», яка не проти брати її в неділю до себе – звати жінку Улею. В романі зображено всього три зустрічі дівчинки з Улею через призму сприйняття їх дитиною.

«Недільна дитина» проживає в дитячому будинку, де немає місця індивідуальності, де існує суворий порядок, де про них піклуються, але на відстані – і лише на Різдва їм дозволяють атмосферу родини. В такому оточенні діти швидше дорослішають і вчать контролювати свої емоції. Таке середовище формує у вихованців дитячого будинку уявлення про соціальний статус, саме тому в уяві дівчинки постає її «зонтагсмутті» вся в хустрі, з дорогою квартирою. Але реальність не завжди відповідає уявленням, тому настає фаза відчуження. Контакт вдається налагодити тоді, коли дівчинка помічає, що її нова, ззовні схожа на юнака зоннагсмутті має щось подібне до її єдиного порадирика – іграшкового зайчика. Потім з'являється друг Улі, до якого в недільної дитини виникають ревності. І лишень коли вона дізнається про їх намір її удочерити, вона відкривається їм.

Сюжет простий, без різноманітних вкраплень. Помірно, спокійно ведеться розповідь від імені головної героїні. Роман не насичений подіями, описується приблизно 2 місяці з життя дівчинки. І саме вони призводять до зміни свідомості дитини, зміни пріоритетів і віднайдення себе як індивідуальності. Трансформації відбуваються більше в середині дитини, а події у реальному житті є лише поштовхом до цих змін.

Роман Кірстен Бойє «З дітьми ніхто не розмовляє» теж змальовує життя дівчинки Шарлоти, мати якої намагалася покінчити життя самогубством.

Про своє раннє дитинство у дівчинки лише позитивні спогади. Але з того часу, коли мати вирішила продовжити навчатися, що не сподобалося татові, все змінилося. Вони родиною переїхали до села в чудовий будинок і неньці довелося покинути навчання. Тут все і почалося: постійні нервові знервування, від яких постійно діставалося дівчинці, раптові зміни в настрої, період, коли мама не готувала, не прала, а просто лежала в ліжку. Врешті-решт, ненька просто не відчинила двері, але як потім дізналася дівчинка, мама здійснила спробу суїциду.

І знову нескладна сюжетна лінія, що охоплює незначний проміжок часу життя дівчинки. Але поле проблематики тут досить широке: самотність дитини, небажання дорослих розмовляти з дитиною, сприйняття дитиною життя та смерті. Кінцівка залишилася відкритою.

Підводячи підсумки, слід зазначити, що на розвиток сучасного реалістичного роману в Німеччині мали вплив події, які відбувалися в 1968 році. Саме тому цей рік і являється переломним для літератури для дітей. Підтримання антиавторитарної моделі виховання, розвиток медіальних засобів, зміни в ставленні до дитини – все призводить до того, що на перший план виходить реалістичний роман для дітей, який залежно від свого спрямування був поділений теоретиками на проблемно-орієнтований, психологічний та комічний сімейний роман для дітей. Кожен із цих підвидів має свої особливості й представників.

Психологічний роман для дітей теж займає свою нішу. Його особливістю є спрямування на внутрішній стан героя, що вимагає використання художніх засобів, які раніше були притаманні лише літературі для дорослих. Крім цього, тематика цього типу реалістичного роману цілком відповідає тематиці та проблематиці роману для «дорослого».

ЛІТЕРАТУРИ

1. Гнідець У. С. Сучасна література для дітей та юнацтва: самотній феномен в історії розвитку літератури / У. С. Гнідець // Збірник наукових праць. Педагогічна освіта: теорія і практика. – Кам'янець-Подільський, 2012. – Випуск 11. – С. 134–140.
2. Кизилова В. В. Література для дітей та юнацтва як поліінтерпретаційний феномен / В. В. Кизилова // Вісник ЛУ імені Тараса Шевченка. – 2012. – № 3. – С. 21–30.
3. Папуша О. М. Теоретичний дискурс дитячої літератури: у пошуках об'єкта / О. М. Папуша // Вісник Львівського ун-ту. Серія Філологія. – 2004. – № 33. – Ч. 2 – С. 178–183.
4. Armbröster-Groh E. Der moderne realistische Kinderroman: Themenkreise, Erzählstrukturen, Entwicklungstendenzen, didaktische Perspektiven / Elvira Armbröster-Groh. – Frankfurt a. d. Main : Peter Lang, 1997. – 298 S.
5. Berndt H. Zu den politischen Motiven bei der Gründung erster antiautoritärer Kinderläden / H. Berndt // Jahrbuch für Pädagogik 1995. – 1995. – S. 231–250.
6. Dolle – Weinkauff B. Studentenbewegung, Germanistik und Kinderliteratur. Neue Positionen der Kritik nach 1968 / B. Dolle – Weinkauff, H. Ewers // Theorien der Jugendlektüre. Beiträge zur Kinder- und Jugendliteraturkritik seit Heinrich Wolgast / B. Dolle – Weinkauff, H. Ewers. – Weinheim/München : Juventa-Verl., 1996. – S. 211–237.
7. Ewers H.-H. Die Emanzipation der Kinderliteratur. Anmerkungen zum kinderliterarischen Formen- und Funktionswandel seit Ende der 60er Jahre / Hans-Heino Ewers, R. Raecke, U. D. Baumann // Zwischen Bullerbü und Schewenborn. Auf Spurensuche in 40 Jahren deutschsprachiger Kinder- und Jugendliteratur / R. Raecke, U. D. Baumann [Hrsg.]. – München : Arbeitskreis für Jugendliteratur e.V., 1995. – S. 16–28.
8. Ewers H.-H. Literatur für Kinder- und Jugendliche. Eine Einführung in grundlegende Aspekte des Handlungs- und Symbolsystems 'Kinder- und Jugendliteratur' / Hans-Heino Ewers. – München : Fink, 2000. – 320 S.
9. Gilcher – Holtey I. 1968. Vom Ereignis zum Gegenstand der Geschichtswissenschaft / Ingrid Gilcher – Holtey. – Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1998. – 307 S.
10. Kreuzer T. König Kind? Literarische Figuren zu Beginn des 21. Jahrhunderts in der realistischen Kinder- und Jugendliteratur / Tillmann Kreuzer. – Würzburg : Königshausen&Neumann GmbH, 2009. – 236 S.
11. Lypp M. Der Blick ins Innere. Menschendarstellung im Kinderbuch / Maria Lypp // Grundschule. – 1981. – № 21. – S. 24–27.

12. Steffens W. Beobachtungen zum modernen realistischen Kinderroman / W. Steffens // *Moderne Formen des Erzählens in der Kinder- und Jugendliteratur der Gegenwart unter literarischen und didaktischen Aspekten* / G. Lange, W. Steffens [Hrsg.]. – Würzburg : Königshausen und Neumann, 1995. – S. 25–49.
13. Steffens W. Der psychologische Kinderroman – Entwicklung, Struktur, Funktion / W. Steffens // *Taschenbuch der Kinder- und Jugendliteratur* / G. Lange [Hrsg.]. – Baltmannsweiler : Verlag Hohengehren, 2005. – (Bd. 1. Grundlagen – Gattungen). – S. 308–332.

© Єнальєва О. А., 2014

Дата надходження статті до редколегії 20.08.2014 р.